

Visy, kity, abū.

Ar žodžio galo *ilginimas* būdingas visiems vilniečiams?

Ramunė Čičirkaitė

Lietuvių kalbos institutas

ramune.cicirkaite@sociolingvistika.lt

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjamas Vilniaus lietuvių kalbai būdingas kirčiuoto žodžio galo balsių /i/, /u/ trukmės variantiškumas. Kai kurie vilniečiai lietuviai šiuos balsius taria kaip ilgus ar pusilgius, nors rašto kalboje jie užrašomi trumpais. Lietuvių kalbos standartizavimo ideologijoje tokie variantai charakterizuojami neigiamai, vadinami žodžio galo ilginimu ir socialiai stigmatizuojami kaip būdingi neišsilavinusiems, darbininkiškų profesijų, žemo socialinio statuso, slavų kalbų paveiktiems kalbėtojams. Tyrimo tikslas – iširti vilniečių lietuvių kirčiuotame žodžio gale vartojamų balsių trukmę ir nustatyti, su kokiomis socialinėmis kategorijomis koreliuoja didesnės trukmės variantai. Keliama keletas tiriamųjų klausimų:

- 1) kokios trukmės *i*, *u* vilniečiai taria kirčiuotame žodžio gale;
- 2) su kokiomis socialinėmis kategorijomis koreliuoja jų trukmė;
- 3) ar fiksuojama vilniečių balsių trukmė gali būti vadinama žodžio galo ilginimu.

Reikšminiai žodžiai: tarties variantai, socialinės kategorijos, Vilniaus kalba, variantiškumas, sociolingvistika

1. Įvadas

Viena iš būdingųjų Vilniaus kalbos ypatybių laikomas trumpaisiais *i*, *u* užrašomų balsių tarimas ne tik trumpų, bet ir pusilgių ir ilgų kirčiuotame žodžio gale (Grumadienė 1983; Grinaveckienė, Vitkauskas 1997). Ankstesni tyrimai (Grumadienė 1983: 86) rodo, kad kirčiuotame žodžio gale pusilgiai ir ilgieji variantai yra itin reti, didesnė jų trukmė koreliuoja su vyresnio amžiaus kategorija. Taip pat nurodoma (ibid.), kad šioje pozicijoje ilgųjų variantų randasi dėl žargono arba kalbų interferencijos.

Pastarųjų metų Vilniaus kalbos tyrimai (Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012) patvirtina ankstesniųjų teiginius ir juos papildo. Išlieka anksčiau tyrėjų pastebėta vilniečių ypatybė žodžio gale pusilgius ir ilguosius /i/, /u/ variantus tarti itin retai. Matyti, kad kiek dažniau jie fiksuojami tarp vyresnio amžiaus ir vyriškos lyties kalbėtojų. Nustatyta, kad jei tokia tartis pasitaiko galūnėje, tikėtina, kad ji bus būdinga ir kamienui. Kalbėtojo vertinimo eksperimentais atskleista (Čičirkaitė 2014, 2016a, 2017), kad, nors ir būdama reta, ši ypatybė vilniečiams yra socialiai reikšminga, siejama su tam tikrais socialiniais kalbėtojų tipais. Pavyzdžiui, kaip ilgi ar pusilgiai tariami žodžio galo variantai gali būti atpažįstami kaip nelietuvių kalbėtojų požymis ir tada siejami su žemomis socialinėmis vertėmis, o štai tokia pati lietuvių gimtakalbių tartis asocijuojama su išsilavinimu, sėkme, jaunatviškumu, didmiesčio gyventojų tapatybe ir kitomis teigiamomis socialinėmis reikšmėmis.

Kalbos normintojų ar tų, kurie aptaria vilniečių kalbos ypatybes, Vilniaus lietuvių kalbai būdingas žodžio galo trukmės variantiškumas vadinamas žodžio galo ilginimu ir laikomas būdingu neišsilavinusiems, darbininkiškų profesijų, žemo socialinio statuso, slavų kalbų paveiktiems kalbėtojams (Šukys 1960: 179; Zinkevičius 1966: 104; Vitkauskas 1973: 48; Slušinskaitė 1989: 13; Vitkauskas 1991: 2; Pupkis 2006: 5–6 ir kt.). Tokie neigiami vertinimai atkartojami ir metalingvistiniame eilinių kalbėtojų diskurse, taip pat pamėgdžiodant vilniečių tartį (plg. Vaicekauskienė 2014). Kartais žodžio galo balsių ilginimas apibendrinamas kaip būdingas apskritai miesto kalbai (plg. Pupkis 2005: 26), o lietuvių tarmėms nebūdingas (Vitkauskas, 1978: 24; Kniūkšta, Vitkauskas 1982: 68; Vitkauskas 1991: 2 ir kt.). Taip pat *balsių ilginimo* terminas aiškinamas kaip „prigimtinės balsio trukmės padidinimas“ (Bacevičiūtė 2008: 38), drauge teigiant, kad daugelyje rytų aukštaičių šnektų kirčiuoti trumpieji balsiai yra ilginami (ibid.).

Akivaizdu, kad lietuvių metakalbiniame diskurse esama bent dviejų balsių trukmės įvardijimo *balsių ilginimu* reikšmių. Viena tiesiogiai susijusi su standartinės kalbos¹ idėja ir ideologiniais naratyvais, pagal kuriuos geografinių ar socialinių kalbėtojų grupių kalbos vertinamos kaip nukrypstančios nuo gramatikose ir vadovėliuose įtvirtintų standartinio modelio normų (daugiau apie metakalbos ideologines problemas žr. Jaworski et al. 2004) Kitu atveju *balsių ilginimo* terminas vartojamas tiriamosios kalbos atmainos balsių kiekybę aprašant tik kitų tos pačios kalbos atmainos balsių atžvilgiu. Šiame straipsnyje *balsių ilginimo* terminas bus vartojamas antrąja reikšme, nes tai ir nusistovėjęs, ir patogesnis (trumpesnis) įvardijimo variantas balsių trukmės variantiškumui apibūdinti. Taip pat bus laikomasi nuostatos, kad vilniečiai kaip makrogrupė neilgina balsių, o taria

¹ Plačiau apie terminą žr. Smetonienė et al. 2016.

juos įvairiai – trumpus, pusilgius ir ilgus, tačiau balsių ilginimas gali būti būdingas paskiriems individams, jei jų tariamų balsių trukmė esmingai viršija grupei tipiską balsių trukmę.

Taigi apibendrinant – nors ankstesniuose moksliniuose tyrimuose lietuvių kalbėtojų žodžio galo ilginimas fiksuojamas retai, platesnis metakalbinis diskursas sudaro įspūdį, kad kirčiuoto žodžio galo *ilginimas* – būdinga vilniečių ypatybė. Šiame straipsnyje norima sistemingiau išstudijuoti, kokios trukmės balsius vartoja šiandieniniai vilniečiai, su kokiais socialiniais kintamaisiais koreliuoja tiriamųjų balsių trukmė ir kokią trukmę galima būtų laikyti ilginimu.

Kelta keletas tiriamųjų klausimų:

- 1) kokios trukmės *i, u* vilniečiai taria kirčiuotame žodžio gale?
- 2) su kokiais socialiniais kintamaisiais (kategorinėmis socialinėmis reikšmėmis) koreliuoja ilgesnė jų trukmė?
- 3) ar vilniečių žodžio galo trukmės variantiškumas gali būti kategorizuojamas kaip ilginimas?

Kaip duomenys rinkti ir tirti, aprašoma tolesniame straipsnio skyriuje.

2. Metodas

Atsitiktinės atrankos būdu atrinkta 40 skirtingų amžiaus, lyties, profesinės veiklos ir socialinio statuso Vilniuje gimusių vilniečių lietuvių (apie atranką ir duomenyną daugiau žr. <http://kalbavilnius.sociolingvistika.lt>), po lygiai vyrų ir moterų (20 x 2 = 40) (žr. 1 lentelę). Informantų kalbos duomenys imti iš interviu, kur vilniečiai spontaniškai pasakojo tyrėjui apie savo gimtąjį miestą. Apie tai, kad interviu bus naudojami kalbos analizei, informantams būdavo pasakoma tik pokalbio pabaigoje, taigi vilniečių kalbos medžiagą galima laikyti natūralia, būdinga pusiau formaliam nepažįstamųjų pokalbiui.

1 lentelė. Tyrimui atrinktų vilniečių sociodemografiniai duomenys

Amžiaus grupė	Gimtoji kalba – lietuvių		Informantų skaičius
	Vyrai	Moterys	
18–24 m.	21 m. studentas, garso režisierius 22 m. suaugusiųjų mokyklos moksleivis 23 m. ekonomikos studentas, šilumininkas 24 m. interneto dizaineris	18 m. suaugusiųjų mokyklos moksleivė 19 m. ikimokyklinio ugdymo studentė 20 m. kultūros antropologijos studentė, auklė 21 m. grafikos studentė	8
25–34 m.	28 m. spaustuvės darbuotojas 30 m. kariškis	25 m. anglų filologė 25 m. bibliotekos skyriaus	8

	32 m. programuotojas 34 m. mokslininkas, fizikas	vadovė 26 m. banko ekonomistė 26 m. tarnautoja	
35–44 m.	38 m. muzikantas, bibliotekininkas 39 m. įmonės vadovas, hidrogeologas 40 m. socialinės rūpybos projektų vadovas 43 m. dažytojas	37 m. odontologė 38 m. medicinos sesuo 40 m. mokslininkė, archeologė 41 m. restorano vadovė	8
45–54 m.	46 m. taksistas 47 m. istorikas, laisvai samdomas konsultantas 48 m. dailės istorikas 52 m. įmonės vadovas, ekonomistas	46 m. manikiūrininkė 47 m. inžinierė 48 m. muzikologė 50 m. siuvėja	8
55+ m.	55 m. automobilių mechanikas 56 m. architektas 62 m. treneris, ūkio dalies vedėjas 62 m. elektronikas	55 m. psichologė 65 m. inžinierė konstruktorė 67 m. architektė restauratorė 72 m. restauratorė	8
Iš viso informantų:	20	20	40

Informantai pagal statusą santykiškai suskirstyti į žemo ir aukšto statuso, pagal profesinės veiklos tipą – į tradicinę (pramonės, gamybos srities) ir šiuolaikišką (paslaugų, žinių įmonėse) veiklą vykdančius vilniečius (plg. Urbanavičienė 2014: 22). Tas pačias (vadovo) pareigas užimantys informantai į skirtingas grupes pagal veiklos pobūdį pateko todėl, kad jie pareigas eina skirtingo tipo įmonėse: 39 m. įmonės vadovas hidrogeologas ir 52 m. įmonės vadovas ekonomistas vadovauja pramonės, gamybos, o 41 m. restorano vadovė – maitinimo paslaugas teikiančiai įmonei. Įtakos tam, kaip suskirstyti informantai, turėjo ir kalbinių kontaktų kiekis jų kasdienėje veikloje. Mažiau kontaktų turintys informantai priskirti tradicinei veiklos sričiai, daugiau – šiuolaikiškai. Būtent dėl šios priežasties į skirtingas grupes pateko privačioje klinikoje dirbanti 37 m. odontologė ir poliklinikoje dirbanti 38 m. medicinos sesuo.

Aukštesnio statuso kalbėtojais laikytini abiejose veiklos srityse dirbantys (vidurinėsios grandies) vadovai, vadovaujančias pareigas užimantys informantai, žemesnio – abiejų veiklos sričių darbuotojai, turintys pavaldinio statusą (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Tyrimui atrinktų vilniečių lietuvių pasiskirstymas pagal statusą, išsilavinimą ir veiklos tipą

Statusas	Gimtoji kalba – lietuvių		Informantų skaičius
	Veiklos tipas		
	tradicinė (pramonė)	šiuolaikiška (paslaugos)	

Žemas (pavaldinys)	22 m. suaugusiųjų mokyklos moksleivis (-) 23 m. ekonomikos studentas, šilumininkas (-) 28 m. spaustuvės darbuotojas (+) 30 m. kariškis (-) 43 m. dažytojas (-) 46 m. taksistas (-) 47 m. inžinierė (+) 50 m. siuvėja (-) 55 m. automobilių mechanikas (+) 62 m. policininkas (+)	19 m. ikimokyklinio ugdymo studentė, auklė (-) 20 m. kultūros antropologijos studentė (-) 21 m. grafikos studentė (-) 25 m. anglų filologė (+) 26 m. tarnautoja (+) 32 m. programuotojas (+) 38 m. medicinos sesuo (-) 38 m. muzikantas, bibliotekininkas (-) 46 m. manikiūrininkė (-)	
Iš viso informantų:	10	9	19
Aukštas (vadovas)	26 m. banko ekonomistė (+) 37 m. odontologė (+) 39 m. įmonės vadovas, hidrogeologas (+) 52 m. įmonės vadovas, ekonomistas (+) 56 m. architektas (+) 65 m. inžinierė konstruktorė (+) 67 m. architektė restauratorė (+) 62 m. treneris, ūkio dalies vedėjas (+)	21 m. studentas, garso režisierius (-) 24 m. interneto dizaineris (+) 25 m. bibliotekos skyriaus vadovė (+) 34 m. mokslininkas, fizikas (+) 40 m. socialinės rūpybos projektų vadovas (+) 41 m. restorano vadovė (-) 40 m. mokslininkė, archeologė (+) 47 m. istorikas, laisvai samdomas konsultantas (+) 48 m. dailės istorikas (+) 48 m. muzikologė (+) 55 m. psichologė (+) 72 m. restauratorė (+)	
Iš viso informantų:	8	12	20

(+) žymi, kad informantas yra įgijęs aukštąjį išsilavinimą, (-) reiškia, kad įgytas informanto išsilavinimas yra žemesnis nei aukštasis.

Informantų pasiskirstymas pagal įgyto išsilavinimo lygį nėra itin tolygus: tyrimui atrinkta 13 neaukštąjį ir 26 aukštąjį išsilavinimą įgiję kalbėtojai. Pagal statusą ir veiklos tipą jie pasiskirstę beveik tolygiai: 20 iš jų laikytini aukšto, 19 – žemo socialinio statuso reprezentantais, 18 kvalifikuojami kaip tradicinės (pramonės, gamybos), 21 – šiuolaikiškos (paslaugų, žinių įmonių) veiklos atstovai. Informantų skaičiaus skirtumas rezultatams nėra lemiamas, nes tyrime operuojama fonetinių variantų trukmės reikšmių vidurkiais ir pasirinkti nevienodoms imtims tinkami statistiniai metodai.

Tiriamoji imtis suformuota iš kiekvieno kalbėtojo atrenkant po dešimt /i/, /u/ variantų (40 kalbėtojų x 2 kintamieji x 10 pavartojimo atvejų = 800 variantų). Jų analizė atlikta kompiuterine programa PRAAT. Sociolingvistiniam (sociofonetiniam) tyrimui svarbūs sociolingvistiniai kintamieji (plg. Thomas 2011: 7, 291), todėl analizuoti tik socialiai reikšmingi (Čičirkaitė 2016b: 129, 2017: 274–275) kiekybiniai (trukmės milisekundėmis (ms)) vilniečių vartojamų variantų požymiai.

3. Tyrimo rezultatai

3.1. Koreliacija su amžiumi ir darbinės veiklos pobūdžiu

Nustatyta (žr. 3 lentelę), kad informantų kirčiuotame žodžio gale tariamų /i/ trukmės vidurkis – 62 ms, o standartinis nuokrypis, atskleidžiantis, kiek vidutiniškai /i/ variantai nutolę nuo trukmės vidurkio reikšmės, lygus 17 ms. /u/ trukmės vidurkis keliomis milisekundėmis didesnis – 68 ms, standartinis nuokrypis – 16 ms. Taigi vilniečių vartojamų /i/ variantų trukmė vidutiniškai svyruoja nuo 45 iki 79 ms, /u/ – išsidėsto 52–84 ms diapazone. Itin išsiskiriančios trukmės reikšmės čia ir tolesniuose tyrimo etapuose nustatytos kvartilijų skirtumo būdu (1,5 IQR) ir iš tolesnio tyrimo pašalintos.

3 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ variantų trukmės parametrai vilniečių kalboje

Kintamasis	n	\bar{x} (ms)	min (ms)	max (ms)	s (ms)	cv (%)
/i/	393	62	27	110	17	27
/u/	390	68	30	116	16	24

Šioje ir kitose lentelėse *n* žymi kintamojo variantų pavartojimo skaičių, gautą atmetus itin išsiskiriančias reikšmes. \bar{x} nurodo kintamojo variantų trukmės santykinio dažnumo vidurkį, apskaičiuotą sudėjus visų kintamojo variantų trukmę ir padalijus iš kintamojo variantų pavartojimo skaičiaus *n*. *min* rodo mažiausią, *max* – didžiausią nustatytą kintamojo variantų reikšmę. *s* reiškia standartinį nuokrypį, iš kurio matyti, kiek vidutiniškai kintamojo variantai nutolę nuo santykinio dažnumo vidurkiu išreikštos vidutinės reikšmės. *cv* žymi variacijos (imties kitimo) koeficientą. Kuo didesnė variacijos koeficiento vertė, tuo labiau kintamojo variantai yra pasklidę aplink vidutinę kintamojo variantų reikšmę ir tuo nevienodesnės kintamojo variantų reikšmės.

Išanalizavus kalbėtojų ir jų grupių duomenis, patvirtintas jau iš ankstesnių Vilniaus kalbos tyrimų (Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012) žinomas rezultatas, kad esama ryšio tarp didesnės /i/, /u/ variantų trukmės ir vyresnio amžiaus kategorijos.

Tikrinant, tarp kurių amžiaus grupių esama statistiškai reikšmingų /i/, /u/ trukmės skirtumų, nustatyta, kad itin aiškiai išsiskiria jaunesnio (iki 55 m.) ir vyresnio (55+ m.) amžiaus informantų

tartis. Vyresni informantai kirčiuotame žodžio gale /i/ variantus taria statistiškai (labai) reikšmingu skirtumu ilgesnius nei visi kiti tyrimo tikslais išskirtas amžiaus grupes reprezentuojantys vilniečiai. /u/ vidutinės trukmės diferencinė galia kiek mažesnė: nuo vyresnių nei 55+ m. informantų statistiškai (labai) reikšmingai skiriasi tik 18–34 m. grupė. O štai 35–54 m. informantų /u/ vidutinė trukmė taip pat mažesnė nei vyresnių (juos skiria 5–6 ms), tačiau jau be statistinio skirtumo (žr. 4 lentelėje pateiktus duomenis).

4 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ variantų trukmės parametrai skirtingo amžiaus vilniečių kalboje

Kintamasis	Amžiaus grupė	n	\bar{x} (ms)	min (ms)	max (ms)	s (ms)	cv (%)	Statistinis skirtumo reikšmingumas		
/i/	18–24 m.	80	60	28	97	15	25	18–24 m.	**	55+ m.
	25–34 m.	80	61	27	98	17	28	25–34 m.	**	55+ m.
	35–44 m.	78	61	32	96	15	25	35–44 m.	**	55+ m.
	45–54 m.	76	58	31	89	15	26	45–54 m.	***	55+ m.
	55+ m.	80	69	35	115	19	28			
/u/	18–24 m.	80	65	32	99	14	22	18–24 m.	***	55+ m.
	25–34 m.	79	66	26	106	16	24	25–34 m.	**	55+ m.
	35–44 m.	79	67	32	109	19	28			
	45–54 m.	77	68	38	106	15	22			
	55+ m.	77	73	39	116	18	25			

Ar esama statistiškai reikšmingo skirtumo tarp amžiaus grupių, vertinta Stjudento t-testu. *** = $p < 0,001$ (labai reikšmingas skirtumas), ** = $p < 0,01$ (vidutinis skirtumas).

Pergrupavus informantus išryškėjo, kad riba, skirianti jaunesnio amžiaus informantų tartį nuo vyresnių pagal abiejų tiriamų kintamųjų (ir /i/, ir /u/) vidutinės trukmės rodiklius, eina ties 50 m. Paaiškėjo, kad /i/ trukmės vidurkis itin aiškiai ir statistiškai labai reikšmingai nuo kitų grupių atskiria vyresnio (50+ m.) amžiaus kalbėtojus (žr. 5 lentelę). Informantų iki 50 m. kalboje /i/ trukmės vidurkis lygus 60 ms, o vyresnių informantų kalboje jis 7 ms didesnis ($\bar{x}_{/i/} = 67$ ms). /u/ trukmė taip pat statistiškai reikšmingai diferencijuoja vyresnių kalbėtojų tartį: /u/ trukmės vidurkis iki 50 m. amžiaus vilniečių kalboje – 67 ms, vyresnių – 71 ms. Vyresnių informantų ir trumpiausi, ir ilgiausi /i/, /u/ variantai ilgesni nei jaunesnių. Pavyzdžiui, vyresnių informantų /i/ variantų mažiausia reikšmė 8 ms didesnė nei mažiausia jaunesnių reikšmė, /u/ mažiausia trukmės reikšmė 13 ms didesnė nei jaunesnių kalbėtojų amžiaus grupėje, didžiausių /i/ variantų trukmės reikšmių

skirtumas didesnis atitinkamai 17 ms, /u/ – 7 ms. Standartiniai nuokrypiai abiejose amžiaus grupėse skiriasi nežymiai ir svyruoja nuo ± 16 iki ± 19 ms.

5 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ variantų trukmės parametrai jaunesnių ir vyresnių vilniečių kalboje

Kintamasis	Amžiaus grupė	n	\bar{x} (ms)	min (ms)	max (ms)	s (ms)	cv (%)	Statistinis skirtumo reikšmingumas		
/i/	18–49 m.	295	60	27	98	16	27	18–49 m.	***	50+ m.
	50+ m.	99	67	35	115	19	28			
/u/	18–49 m.	295	67	26	109	16	24	18–49 m.	*	50+ m.
	50+ m.	97	71	39	116	17	24			

Ar esama statistiškai reikšmingo skirtumo tarp amžiaus grupių, vertinta Stjudento t-testu. *** = $p < 0,001$ (labai reikšmingas skirtumas), * = $p < 0,05$ (nedidelis, bet statistiškai reikšmingas skirtumas).

Taigi galima teigti, kad jei vadinamasis žodžio galo ilginimas Vilniaus kalbai būtų būdingas, jo turėtų mažėti, nes didesni /i/, /u/ variantų trukmės vidurkiai bėra fiksuojami vyresnių informantų kalboje. Tą rodo ir papildomi testai. Pagal Shapiro ir Wilko testą ir /i/, ir /u/ variantai pasiskirstę pagal normalųjį dėsnį, o Pearsono koreliacijos koeficientas rodo, kad tarp informantų amžiaus ir /i/, /u/ variantų trukmės esama teigiamos tiesinės koreliacijos, kuri reiškia, kad didėjant informantų amžiui didėtų ir jų tariamų /i/, /u/ trukmė kirčiuotame žodžio gale. Tiesa, ši koreliacija labai silpna, nes Pearsono koeficiento reikšmės išsidėsto intervale nuo 0 iki 0,2: $r_{/i/} = 0,173$ ($p = 0,001 < 0,01$), $r_{/u/} = 0,168$ ($p = 0,001 < 0,01$). Be to, statistiniai metodai neatskleidžia, ar vyresnis amžius yra priežastis, lemianti ilgesnių variantų vartoseną.

Pažiūrėjus į atskirų variantų vidutinės trukmės rodiklius matyti, kad nors standartiniai nuokrypiai abiejose amžiaus grupėse skiriasi nežymiai, jie svyruoja ganėtinai smarkiai – nuo ± 16 iki ± 19 ms. Tai reiškia, kad abiejose grupėse esama individų, kuriems vadinamasis ilginimas būdingas. Taigi galbūt esama smulkesnių vilniečių socialinių kategorijų, kurių šis tyrimas neapėmė, arba ilgumas gali būti susijęs ne tik su kategorinėmis socialinėmis reikšmėmis (šiuo atveju – amžiumi), bet ir su socialine tų variantų reikšme (kaip jau minėta, pusilgiai ir ilgieji žodžio galo variantai gali aktyvuoti sėkmingo, išsilavinusio, jaunatviško, pasiturinčio, vadovaujančio ir gerą darbą turinčio miestiečio asociatus).

Prielaidą, kad esama ir daugiau, ir smulkesnių socialinių kategorijų, kurios veikia vilniečių kalbines preferencijas ir jų kalbinį repertuarą, patvirtino ir etnografinį Vilniaus paauglių kalbinių išteklių ir stilistinių praktikų tyrimą atlikusi Aurelija Čekuolytė (Čekuolytė 2017). Ji nustatė, kad vilniečių paauglių kalboje ilgesni variantai (nediferencijuojant – kamiene ar žodžio gale jų randasi) tariami dėl susiformavusių socialinių reikšmių *vyriškas*, *maištingas* ir nurodo į gatvės kultūrą bei pasitelkiami kaip kalbiniai ištekliai gatvės paauglio socialinei tapatybei kurti (ibid. 165).

Be amžiaus kategorijos, kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ variantų trukmė išryškina egzistuojant opoziciją *tradicinė vs šiuolaikiška veikla* ir statistiškai reikšmingai atskiria šiems veiklos tipams priskirtų informantų tartį. Nors ir šiuo atveju tartis itin variantiška (tai gerai atskleidžia 20–30 proc. siekiantis variacijos koeficientas), ilgesni abiejų kintamųjų variantai būdingesni tradicinėje pramonės ir gamybos srityje dirbančių informantų kalbai, o trumpesni variantai – paslaugų veikla užsiimantiems informantams (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ variantų trukmės parametrai skirtingą veiklą vykdančių vilniečių kalboje

Kintamasis	Veiklos tipas	n	\bar{x} (ms)	min (ms)	max (ms)	s (ms)	cv (%)	Statistinis skirtumo reikšmingumas		
/i/	tradicinė	180	65	28	116	18	28	tradicinė	*	šiuolaikiška
	šiuolaikiška	210	61	27	129	18	30			
/u/	tradicinė	175	70	34	114	16	23	tradicinė	*	šiuolaikiška
	šiuolaikiška	206	66	26	116	17	26			

Ar esama statistiškai reikšmingo skirtumo tarp amžiaus grupių, vertinta Stjudento t-testu. * = $p < 0,05$ (nedidelis, bet statistiškai reikšmingas skirtumas).

Tikėtina, kad šiuolaikiška laikomoje paslaugų sferoje ir žinių įmonėse dirbantys vilniečiai dažniau nei tradicinės pramonės ar gamybos sferos darbuotojai patenka į kalbinę situaciją, kurią suvokia kaip daugiau ar mažiau formalią – jie dalykiškai bendrauja su nepažįstamais žmonėmis. Tiek kontaktai su įvairiai kalbančiais klientais, tiek formaliai situacijai tinkamo kalbinio stiliaus vaizdinys, tikėtina, lėmė šios kategorijos informantų balsių trukmės pasirinkimą. Į diktofoną įrašomas pokalbis su nepažįstamu tyrėju veikiausiai buvo suvoktas būtent kaip (pusiau) formalus kontekstas. Įdomu, kad tokią šiuolaikiškos veiklos vilniečių orientaciją į neutralius, o ne viešajame diskurse stigmatizuojamus, žymėtus laikomus fonetinius variantus atkartoja ir vilniečių kirčiavimo polinkiai (Urbanavičienė 2014).

Tyrimo duomenys nepatvirtino, kad esama tiesinio ryšio tarp žodžio gale tariamų ilgesnių variantų ir žemo kalbėtojų socialinio statuso. Nustatyta, kad /i/, /u/ vidutinės trukmės rodikliai statistiškai reikšmingos opozicijos *žemas vs aukštas profesinis statusas* apskritai neatskleidžia: kirčiuotame žodžio gale /i/ variantų trukmės vidurkis žemo statuso (pavaldinių) informantų kalboje vos 2 ms didesnis nei aukšto (vadovų), /u/ trukmės vidurkis abiejose statuso grupėse sutampa ir yra lygus 68 ms (žr. 7 lentelę).

7 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ variantų trukmės parametrai žemo ir aukšto statuso vilniečių kalboje

Kintamasis	Statusas (darbo pobūdis)	n	\bar{x} (ms)	min (ms)	max (ms)	s (ms)	cv (%)	Statistinis skirtumo reikšmingumas		
/i/	žemas	187	63	28	102	16	25	žemas	/	aukštas
	aukštas	195	61	27	108	17	28			
/u/	žemas	187	68	32	108	15	22	žemas	/	aukštas
	aukštas	195	68	26	116	18	27			

/ reiškia, kad nėra statistinio skirtumo ($p > 0,05$).

O štai išsilavinimas kirčiuotų žodžio galo variantų trukmei įtakos, ko gero, turi ir kalbėtojų tartį diferencijuoja, nors opoziciją *neaukštasis vs aukštasis išsilavinimas* statistiškai reikšmingai tyrime išryškino tik /u/ trukmės vidurkis. Įdomu, kad ši koreliacija yra priešinga nei stereotipiškai įprasta tvirtinti: didesnis trukmės vidurkis šiame tyrime užfiksuotas aukštąjį išsilavinimą įgijusių informantų kalboje.

8 lentelė. Kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ variantų trukmės parametrai aukštąjį išsilavinimą įgijusių ir jo neįgijusių vilniečių kalboje

Kintamasis	Įgytas išsilavinimas	n	\bar{x} (ms)	min (ms)	max (ms)	s (ms)	cv (%)	Statistinis skirtumo reikšmingumas		
/i/	neaukštasis	130	61	28	98	15	25	neaukštasis	/	aukštasis
	aukštasis	264	62	27	111	18	29			
/u/	neaukštasis	126	65	32	97	14	22	neaukštasis	*	aukštasis
	aukštasis	263	69	26	115	17	25			

/ reiškia, kad nėra statistinio skirtumo ($p > 0,05$), * = $p < 0,05$ – nedidelis, bet statistiškai reikšmingas skirtumas.

Toks tyrimo rezultatas nėra netikėtas – kad žodžio gale pusilgius ir ilguosius variantus tariantys vilniečiai vertinami kaip išsilavinę, rodė jau minėti vilniečių pasąmoninių nuostatų eksperimentai (Čičirkaitė 2014, 2016a, 2017). Vadinasi, rasta dar vienos krypties asociacija vadinamojo ilginimo socialinių reikšmių lauke: ilgesnė kirčiuoto žodžio galo trukmė būdinga vyresnio amžiaus, pramonės / gamybos srities ir aukštąjį išsilavinimą įgijusiems vilniečiams. Vis dėlto interpretuojant rezultatus ir toliau reikia turėti galvoje ryškų individualių variantų trukmės svyravimą.

3.2. Ar didesnės trukmės /i/, /u/ variantai laikytini *ilginimu*?

Atsakant į tyrimo klausimą, ar visi vilniečiai lietuviai *ilgina* žodžio galą, pirmiausia pravartu žinoti, į kokį trukmės intervalą patenkantys /i/, /u/ variantai galėtų būti traktuojami kaip pusilgiai ir ilgieji.

Deja, spontaniškos natūralios kalbos tyrimų, su kuriais būtų galima lyginti šio tyrimo informantų trukmės rodiklius, esama mažai. Pavyzdžiui, kolegų dialektologų duomenimis, pietinių vakarų aukštaičių tarmės kirčiuotame žodžio gale /i/ trukmės vidurkiai atitinkamai atvirame ir uždareme skiemenyje būtų 54 ir 74 ms, /u/ trukmės atitinkami vidurkiai – 56 ir 79 ms (Kazlauskienė 1998: 115). Prienų šnektoje /i/ atvirame žodžio gale lygus 83 ms, /u/ – 84 ms (Jaroslavienė 2010: 34). Tokiame kontekste 60–70 ms intervalas, į kurį patenka šio tyrimo vilniečių /i/, /u/ trukmės vidurkiai, lyg ir negalėtų būti vadinamas ilginimu. Vis dėlto lyginti spontaniškai kalbančių vilniečių tarties duomenis su sukurtais duomenimis, kai informantai būna instruktuojami, koku tempu, intonacija ir kaip perskaityti (galbūt po keletą kartų) iš anksto parinktus sakinius su keletu tiriamų žodžių (pavyzdžiui, *rūgštì, rūgštìs, rūgštù, rūgštùs*) (Kazlauskienė 1998: 114; Jaroslavienė 2010: 9), nėra korektiška – spontaniškos kalbos balsių trukmė negretintina su laboratoriskai produkuojama balsių trukme, kuri matuojama analizuojant „ne natūralų tekstą, o dirbtinius vienetus, sukurtus specialiai pagal tyrimo poreikius“ (Bakšienė 2016: 50). Apskritai vidutinės balsių trukmės skaitinės reikšmės svarbios ne pačios savaime, o tik kaip priemonė tiriamos kalbos atmainos balsių tarpusavio santykiams atskleisti.

Šiame straipsnyje pristatomo tyrimo atveju idealiausia būtų buvę palyginti to paties informanto vadinamųjų trumpųjų ir ilgųjų balsių trukmę, t. y. pažūrėti, kokiam trukmės intervale išsidėsto spontaniškai kalbančių vilniečių tariami kirčiuoti žodžio galo /i/ ir /i:/, /u/ ir /u:/ variantai. Deja, tam nepakako turimų vilniečių kalbos duomenų. Sudarant tiriamąją imtį pastebėta, kad /i/, /u/ variantus vilniečiai tarė įvairiose vardažodžių linksnių galūnėse. O štai didžioji dalis kirčiuotame galiniame

skiemenyje vartojamų /i:/ variantų rasti *ā* kamieno veiksmazodžių sutrumpėjusios bendraties formose, pavyzdžiui, *maišýt, matýt, pasakýt, paskaitýt, statýt*, ir būsimąjo laiko trečiojo asmens formose, pavyzdžiui, *išvarýs, matýs, padarýs, pasakýs, prirašýs*, /u:/ – kirčiuotose III ir IV kirčiuotės vardažodžių daugiskaitos kilmininko galūnėse, pavyzdžiui, *dažnũ, kitũ, raudonũ*, kt. Nors neturima duomenų, kad Vilnius patektų į plotą, kuriame sutrumpėjusios bendraties ir būsimąjo laiko formose kirčiuotas /i:/ būtų realizuojamas trumpaisiais [i] ar neįtemptais, kiek paplatėjusiais [u] variantais², nenorėta apibendrinimų apie /i:/ vartoseną žodžio gale daryti vien iš šių formų. Juolab kad būta informantų, kurie rašto kalbos ilgąjį y šiose formose tarė trumpą. Analogiškai nenorėta išvadų apie vilniečių /u/ ir /u:/ trukmės skirtumus daryti /u:/ trukmės rodiklius išgaunant iš vieno tipo formų – III ir IV kirčiuotės vardažodžių daugiskaitos kilmininko galūnės. Tokiu atveju tyrimo rezultatai nebūtų buvę objektyvūs.

Šio tyrimo informantų balsių trukmės rodikliai santykiškai galėtų būti lyginami tik su Daivos Aliūkaitės apskaičiuotais (2014) spontaniškos Vilniaus kalbos balsių trukmės rodikliais. Juolab kad ir šio, ir Aliūkaitės tyrimo informantai atrinkti iš tos pačios vilniečių bazės „Kalba Vilnius“. Kiek Vilniaus kalbai būdingas vadinamasis ilgųjų balsių trumpinimas, Aliūkaitė tyrė matuodama, kokios trukmės *y, ĭ, ū, ų* taria spontaniškai kalbėdami vilniečiai, taip pat lygino, kaip keičiasi jų trukmė kirčiuotoje pozicijoje. Instrumentiškai išmatavusi išsilavinusių 25–35 m. vilniečių ir kamienė, ir žodžio gale tariamus balsius, ji nustatė, kad vilniečių kalboje *kirčiuotų* /i:/ ir /u:/ trukmės apatinė riba prasideda nuo 90 ms, o pereigine kirčiuotų ir nekirčiuotų /i:/, /u:/ zona laikomas ~80–90 ms intervalas. Taigi nors ir santykiškai, jis galėtų būti laikomas intervalu, į kurį patekę kirčiuoti žodžio galo /i/, /u/ variantai galėtų būti laikomi pusilgiais, o jį peržengę – ilgaisiais. Taip pat reikia turėti galvoje, kad vyresnio amžiaus kalbėtojų intervalų ribos veikiausiai būtų aukštesnės nei jaunesnių.

Dar šiek tiek skaičių lyginimui suteikia ir slavų kilmės vilniečių duomenys. Preliminariais duomenų bazės „Kalba Vilnius“ slavų kalbėtojų duomenimis, į pereiginės kirčiuotų ir nekirčiuotų /i:/, /u:/ zonos 80–90 ms intervalą patektų slavų kilmės vilniečių tariami /i/, /u/ variantai: rusų ir lenkų kilmės vilniečių kalboje kirčiuotame žodžio gale /i/ trukmės vidurkis yra 85 ms, /u/ – 90 ms, t. y. jis daugiau nei 20 ms didesnis nei lietuvių vilniečių, ir šis skirtumas statistiškai labai reikšmingas $p < 0,001$ lygmeniu.

² Teigiama, kad tokių variantų atvejų užfiksuota tik nedideliame vakarų aukštaičių kauniškių plote: Butrimonių (Alytaus r.), Gripiškių (Prienų r.) ir Gelčių (Marijampolės r.) punktuose (LKA2 1982: 61).

Šiame straipsnyje pateiktame tyrime /i/ trukmės vidurkis lietuvių vilniečių kalboje svyruoja nuo 60 iki 67 ms, /u/ – atitinkamai nuo 65 iki 71 ms, taigi Aliūkaitės nustatyto ir slavų kalbų gimtakalbių intervalo apatinės ribos nepasiekia, vidutinės jų reikšmės neišsidėsto ir pereigine vadinamoje zonoje. Vis dėlto žvelgiant į individualius kalbėtojų tarties duomenis matyti, kad visose amžiaus, profesinės veiklos, socialinio statuso ir išsilavinimo grupėse buvo informantų, kurie kirčiuotame žodžio gale ištarė bent keletą /i/, /u/ variantų, ilgesnių nei 90 ms. Tokių variantų esama 19 m. ikimokyklinio ugdymo studentės (*tolì* (96 ms); *palankùs* (99 ms)), 23 m. ekonomikos studento, šilumininko (*atskirtì* (97 ms); *žmogùs* (95 ms), *metùs* (93 ms)), 28 m. spaustuvės darbuotojo (*visì* (97 ms); *ramù* (115 ms), *suprantù* (106 ms)), 37 m. odontologės (*tamsù* (105 ms), *draugùs* (104 ms)), 38 m. muzikanto, bibliotekininko (*žaidì* (119), *kultūringesnì* (92 ms), *kitì* (93 ms); *saugùs* (134 ms), *smagù* (94 ms)), 46 m. manikiūrininkės (*senì* (116 ms); *butùs* (101 ms)), 47 m. istoriko, laisvai samdomo konsultanto (*neliestì* (114 ms); *populiarùs* (144 ms), *kapùs* (106 ms)) ir kt. informantų kalboje.

Taigi vilniečiams lietuviams kaip grupei vadinamasis žodžio galo ilginimas nėra būdingas, tačiau paskirų individų kalboje tokio ilginimo pasitaiko. Šia prasme lietuviai skiriasi nuo slavų kilmės vilniečių grupės – preliminarių tyrimų duomenimis, šie ilgina sistemingiau. Vis dėlto vertinant atskirų lietuvių vilniečių tartį audiciškai, iš klausos, keleto ilgesnių variantų pakaktų stereotipizuoti, kad Vilniaus kalba neatitinka standartinės tarties normų, taigi joje *ilginamas* žodžio galas.

4. Išvados ir diskusija

Tyrimas atskleidė, kad šiandieninių vilniečių lietuvių kirčiuotų žodžio galo /i/, /u/ variantų trukmė koreliuoja su kalbėtojo amžiumi, profesine veikla ir išsilavinimu. Didesnė /i/, /u/ variantų trukmė kirčiuotame žodžio gale būdingesnė vyresniems ir pramonės bei gamybos srityse dirbantiems vilniečiams, o štai trumpesni variantai dažniau tariami jaunesnių, taip pat šiuolaikiška paslaugų veikla užsiimančių vilniečių. Dar daugiau – tarp amžiaus ir balsių trukmės esama teigiamos tiesinės koreliacijos, kuri reiškia, kad didėjant informantų amžiui didėtų ir jų tariamų /i/, /u/ trukmė.

Tyrimo duomenimis, ilgesnė žodžio galo trukmė nėra tiesioginis žemo socialinio statuso koreliatas. Statistiškai reikšmingas skirtumas tarp žemo ir aukšto statuso kalbėtojų tarties šiame tyrime nenustatytas – žodžio galo trukmė neatskiria aukštas (vadovų) pareigas einančių informantų nuo žemesnes (pavaldinių) pareigas užimančių informantų grupės. Kitur teigiama, kad statuso kategorija šiandien tampa apskritai nerelevantiška (plg. Thomas 2011: 291), todėl nesiejama su konkrečiomis

kalbos ypatybėmis (plg. Kristiansen 2009). Su vilniečių lietuvių išsilavinimu balsių trukmė, regis, yra susijusi, tačiau ilgesni variantai būdingesni aukštesnio, o ne žemesnio išsilavinimo kalbėtojams. Taigi čia matyti susiformavus priešingas socialines reikšmes nei tas, kurios nustatytos ankstesnių ar kitų informantų tipų tyrimų, kur žodžio galo ilginimas asocijuotas su žemesne socialine kategorija ir slavų kilmės kalbėtojais.

Kita vertus, čia privalu grįžti prie klausimo, ar vilniečiams lietuviams būdingas kirčiuoto žodžio galo balsių tarimas apskritai galėtų būti vadinamas *ilginimu*, t. y. ar trumpaisiais rašytinėje kalboje užrašomus garsus jie pailgina iki tokio ilgumo, koks būdingas jų tariamiems ilgiaisiais užrašomiems garsams (plg. straipsnio antraštės *visy, kity, abū*)? Į šį klausimą galima atsakyti teigiamai, tačiau su išlyga. Toks ryškesnis ilginimas žodžio gale šiame tyrime užfiksuotas tik kaip būdingas paskiriems individams, o ne individų grupėms. Tik retsykais 90 ms ribą viršijantys /i/, /u/ variantų trukmės rodikliai patvirtina tai, kas nustatyta Vilniaus kalbą tiriant audiciniu metodu (Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012), – lietuvių kalboje pusilgiai ir ilgieji variantai šioje pozicijoje itin reti, kai kalbame apie vilniečius kaip makrogrupę, o ne kokias specifines, mažesnes socialines grupes. Tačiau įdomu, kad tokių individų, kuriems būtų būdingas balsių ilginimas, pasitaikė ne vienoje socialinėje tyrimo informantų grupėje.

Taigi tolesniems tyrimams lieka visas pluoštas klausimų. Kodėl kirčiuotame žodžio gale vilniečiai vartoja ne tik trumpus, bet ir pusilgius ar ilgus variantus? Slavų kilmės vilniečių tartį neišvengiamai veikia jų gimtoji slavų kalba, kurioje balsiai pailgėja dėl kirčio. Šiuo metu atliekami gretinamieji lietuvių, mišrioje šeimoje augusių ir slavų kilmės vilniečių tarties tyrimai nerodo, kad tiesioginiai kalbų kontaktai (kai kalbėtojas nuo vaikystės kaip gimtąsias vartojo lietuvių ir slavų kalbas) „suslavintų“ informantų lietuvių žodžio galo balsių ilgumą. Tačiau gal šiandieninis vilniečių lietuvių balsių ilginimas yra dar kitokios prigimties istorinės Vilniaus daugiakalbystės paveldas, galbūt jo atspindžiai matyti vyresnių informantų polinkyje tarti kirčiuotą žodžio galą kiek ilgiau?

Galiausiai neatmestina prielaida, kad ne vien plačios socialinės kategorijos (tokios kaip amžius, profesinė veikla ar išsilavinimas) lemia, kokios trukmės variantai bus vartojami (plg. paprastai antropologiniais metodais atliekamus tyrimus: Bucholtz 2004; Mendoza-Denton 2008, taip pat ir Čekuolytė 2017). Šią prielaidą paremtų platus straipsnyje aprašomo tyrimo informantų tarties variantiškumo laipsnis. Taigi neatmestina, kad skirtingos trukmės variantų lietuvių vilniečių kalboje randasi dėl dar smulkesnių socialinių kategorijų, nei pavyko apčiuopti šiame tyrime, arba dar ir dėl

su jais siejamų teigiamų (miestiečio, sostinės gyventojų, sėkmingo, pasiturinčio, išsilavinusio, vadovaujančio, gerą darbą turinčio, jaunatviško kalbėtojo) (Vaičekauskienė 2014; Čičirkaitė 2014, 2016a, 2017) socialinių reikšmių. Bet koku atveju akivaizdu, kad Lietuvos sostinės kalba, sudėtinga jos raida ir turtingas socialinių reikšmių kraitis ir toliau lieka rimtas iššūkis socialinių jos aspektų tyrėjams.

Duomenų bazė

Vilniečių interviu bazę „Kalba Vilnius“ parengė Lietuvių kalbos instituto Sociolingvistikos skyrius, žr. <http://kalbavilnius.sociolingvistika.lt/>

Literatūra

- Aliūkaitė, D. 2014. Būdingųjų vilniečių tarties bruožų beiškant: 25–35 metų vilniečių balsių trumpinimo polinkiai. *Taikomoji kalbotyra* 6. Prieiga per internetą <https://taikomojikalbolyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbolyra/article/view/50/45> (žiūrėta 2018-06-28).
- Bacevičiūtė, R. 2008. *Fonetikos terminai. Žodynelis ir mokomosios užduotys*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Bakšienė, R. 2016. *Vakarų aukštaičių kauniškių priegaidės: Marijampolės šnekta*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bucholtz, M. 2004. Styles and stereotypes: The linguistic negotiation of identity among Laotian American youth. *Pragmatics* 14, 127–147.
- Čekuolytė, A. 2017. *Vilnius Adolescents' social order: An outsider's look inside. An ethnographic and sociolinguistic study of social categories and stylistic practices among Vilnius adolescents*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Čičirkaitė, R. 2014. Vilnietiško balsių ilginimo socialinė reikšmė. Moksleivių pašąmoningųjų nuostatų tyrimas. *Taikomoji kalbotyra* 6. Prieiga per internetą <https://taikomojikalbolyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbolyra/article/view/49/44> (žiūrėta 2018-08-05).
- Čičirkaitė, R. 2016a. Išsilavinęs, pasiturintis verslininkas ar su akcentu kalbantis turgaus prekeivis? Pašąmoningųjų nuostatų tyrimas rusų mokyklose. *Taikomoji kalbotyra* 8. Prieiga per internetą <https://taikomojikalbolyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbolyra/article/view/111/94> (žiūrėta 2018-06-28).
- Čičirkaitė, R. 2016b. „Radijų ir televizijų gal net vilnietišškai jie kalba“. Sakytinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos nekirčiuotų kintamųjų /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ akustinė analizė. *Taikomoji kalbotyra* 8. Prieiga per internetą <https://taikomojikalbolyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbolyra/article/view/82> (žiūrėta 2018-06-28).
- Čičirkaitė, R. 2017. Vilniaus kalbos variantų socialinės reikšmės. In L. Vaičekauskienė (sud.). *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausios kalbos idėja*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 143–159.

- Čičirkaitė, R. ir L. Vaicekauskienė. 2012. Balsių *ilginimas* kaip sociolingvistinė vilniečių tarties ypatybė. *Taikomoji kalbotyra* 1. Prieiga per internetą <https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/14/8> (žiūrėta 2018-07-07).
- Grinaveckienė, E. ir V. Vitkauskas. 1997. *Lietuvių tarmių tekstai: Vilniaus miesto senųjų gyventojų šneka*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Grumadienė, L. 1983. Социолингвистическое исследование литовской речи коренных вильнюсцев. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 23, 62–101.
- Jaroslavienė, J. 2010. *Rytinių kauniškių Prienų šnektos fonologija*. Daktaro disertacija. Vilnius.
- Jaworski, A. N. Coupland and D. Galasiński (eds.). 2004. *Metalanguage: Social and ideological perspectives*. Berlin and New York: Walter de Gruyter.
- Kazlauskienė, A. 1998. Atvirojo ir uždarojo skiemens balsių trukmė pietinių vakarų aukštaičių tarmėje. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 60, 113–123. Prieiga per internetą http://fcim.vdu.lt/~asta_kazlauskiene/publikacijos/Atvirojo%20ir%20u%C5%BEdarojo%20skiemens%20balsi%C5%B3%20trukm%C4%97.pdf (žiūrėta 2018-06-28).
- Kniūkšta, P. ir V. Vitkauskas. 1982. Kalbos kultūros pagrindai ir jų taikymo praktika. *Kalbos kultūra* 43, 57–81.
- Kristiansen, T. 2009. The macro-level social meanings of late modern Danish accents. *Acta Linguistica Hafniensia* 41, 167–192.
- LKA2 1982. *Lietuvių kalbos atlasas II. Fonetika*. Vilnius: Mokslo.
- Mendoza-Denton, N. 2008. *Homegirls: Language and cultural practice among Latina youth gangs*. Oxford: Blackwell.
- Pupkis, A. 2005. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Pupkis, A. 2006. Ką parodė Kalbos švaros dienos? (2). *Gimtoji kalba* 6, 3–11.
- Slušinskaitė, M. 1989. Norėtume prisišaukti kalbos specialistą. *Mūsų kalba* 3, 13–14.
- Smetonienė, I., A. Smetona ir A. Valotka. 2016 Dėl standartinės kalbos termino. *Lietuvių kalba* 10. Prieiga per internetą <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviukalba/article/view/217/169> (žiūrėta 2018-06-28).
- Šukys, J. 1960. Būdingesnės Ramaškonių tarmės ypatybės. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 177–189.
- Thomas, E. R. 2011. *Sociophonetics: An introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Urbanavičienė, J. 2014. Vilniečių kalbos vardažodžių kirčiavimas: sinchroninis Saussure'o ir Fortunatovo dėsnis. *Taikomoji kalbotyra* 6. Prieiga per internetą http://kalbavilnius.sociolingvistika.lt/failai/files/PDF/Urbanaviciene_2014_Vilnieciu%20kalbos%20vardazodziu%20kirciavimas.pdf (žiūrėta 2018-06-26).
- Vaicekauskienė, L. 2014. Didmiestis ir sostinė *geriausios lietuvių kalbos* percepcijose. *Taikomoji kalbotyra* 6.
- Vitkauskas, V. 1973. Sėkmės, jaunieji aktoriai! *Kalbos kultūra* 24, 47–49.
- Vitkauskas, V. 1978. Kokios kalbos moko vaikus teatras. *Kalbos kultūra* 35, 21–25.
- Vitkauskas, V. 1991. Mūsų teatras ir lietuvių kalba. *Gimtoji kalba* 1–2, 1–3.
- Zinkevičius, Z. 1966. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

***Visy, kity, abū*. Ar žodžio galo *ilginimas* būdingas visiems vilniečiams?**

Santrauka

Straipsnyje nagrinėjamas Vilniaus lietuvių kalbai būdingas kirčiuoto žodžio galo balsių /i/, /u/ trukmės variantiškumas. Kai kurie vilniečiai lietuviai šiuos balsius taria kaip ilgus ar pusilgius, nors rašto kalboje jie užrašomi trumpais.

Lietuvių kalbos standartizavimo ideologijoje tokie variantai charakterizuojami neigiamai, vadinami žodžio galo ilginimu ir socialiai stigmatizuojami kaip būdingi neišsilavinusiems, darbininkišku profesijų, žemo socialinio statuso, slavų kalbų paveiktiems kalbėtojams.

Tyrimo tikslas – ištirti lietuvių vilniečių kirčiuotame žodžio gale vartojamų balsių trukmę ir nustatyti, su kokiomis socialinėmis kategorijomis koreliuoja didesnės trukmės variantai. Tyrimas atliktas kompiuterine garsų analizės programa analizuojant 800 kirčiuotame žodžio gale išstartų /i/, /u/ variantų, po lygiai atrinktų iš pokalbių su 40 skirtingo amžiaus, lyties, profesinės veiklos ir socialinio statuso vilniečių (40 x 2 = 800).

Analizė parodė, kad vilniečių lietuvių kalbinėje bendruomenėje kirčiuoto žodžio galo /i/, /u/ variantų trukmė susijusi su kategorinėmis socialinėmis reikšmėmis – vilniečių amžiumi, profesine veikla ir išsilavinimu. Nustatyta, kad ilgesni /i/, /u/ variantų vidurkiai statistiškai reikšmingu skirtumu būdingi vyresniems, aukštąjį išsilavinimą turintiems, pramonės ir gamybos srityse dirbantiems vilniečiams. Trumpesni variantai būdingesni jaunesnių (iki 50 m.), šiuolaikiška paslaugų veikla užsiimančių, aukštojo išsilavinimo neturinčių vilniečių grupėms. Vis dėlto žvelgiant į individualius kalbėtojų tarties duomenis matyti, kad visose amžiaus, profesinės veiklos, socialinio statuso ir išsilavinimo grupėse buvo informantų, kurie kirčiuotame žodžio gale vartoja /i/, /u/ variantus, ilgesnius nei 90 ms. Tai leidžia manyti, kad vilniečių balsių trukmę kirčiuotame žodžio gale veikia ne tik plačios socialinės kategorijos (amžius, profesinė veikla ir išsilavinimas), bet ir mikrosocialinės kategorijos ir galbūt su šiais variantais siejamos teigiamos socialinės reikšmės.

***Visy, kity, abū*.**

Is the *lengthening* of the word ending typical of all Vilnius residents?

Ramunė Čičirkaitė

Summary

The current article analyzes the variability of length of /i/ and /u/ in stressed word endings characteristic to Lithuanian residents of Vilnius. Some Vilnius residents of Lithuanian origin pronounce these vowels as long or semi-long, though in written language they are written as short vowels.

In the Lithuanian standardization ideology, such variability is characterized negatively and is referred to as the lengthening of the word ending. It is socially stigmatized, associated with the speech of uneducated Vilnius residents, speakers that belong to the working class, have a lower social status, or are affected by a Slavic language.

The main goal of this survey was to identify the length of the stressed /i/ and /u/ in word endings and to determine with which social categories their longer variants correlate in Vilnius speech. A computerized sound analysis programme was applied to study 800 variants of /i/ and /u/ vowels, which were selected from interviews with 40 Vilnius city dwellers of different age, gender, professional activity, and social status.

The analysis has revealed that in the Lithuanian speaking community of Vilnius the length of stressed vowels in word endings functions as a marker of speaker's age, professional activity, and educational background. A statistically significant higher average length of /i/ and /u/ is typical of those Vilnius residents who are older, educated, and work in traditional industries or manufacturing, but not for service providers.

Keywords: phonetic variants, social categories, Vilnius speech, variation, vowel lengthening, sociolinguistics

Įteikta 2018 m. lapkritį

Paskelbta 2018 m. gruodį